

**UNIVERSITATEA DE VEST DIN TIMIȘOARA
FACULTATEA DE LITERE, ISTORIE ȘI TEOLOGIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ȘTIINȚE UMANISTE
DOMENIUL FILOLOGIE**

TEZĂ DE DOCTORAT

***DESPRE TRADUCERI ȘI TRADUCERE ÎN LIMBA
ROMÂNĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA. DIFICULTĂȚI,
TENDINȚE ȘI REFLECȚII DESPRINSE DIN
PARATEXTELE ȘI CRITICA VREMII***

(Rezumat)

Coordonator științific:
Prof. univ. dr. Georgiana I. BADEA

Doctorand:
Ioana-Simina GIURGINCA (FRÎNCU)

**TIMIȘOARA
2022**

Cuprins

Mulțumiri

Listă de abrevieri

Capitolul 0. Introducere

0. 1. Argument

0. 1. 1. De ce secolul al XIX-lea?

0. 1. 2. Caracterul inovator și utilitatea contribuției de față. Obiective, scopuri și finalități

0. 2. Considerații metodologice

0. 3. Precizări terminologice

0. 4. Corpus

0. 5. Structura tezei

Capitolul I – De la discursul traductiv la discursul meta-traductiv. Precizări terminologice specifice domeniului istoria traducerii

- Istorie *versus* istorii
- Contextul istoriografic internațional
- Instrumentele de cercetare în traductologia actuală
- Istoria literară și istoria traducerii/traducerilor
- Contextul istoriografic național

Capitolul II – Plurivalența aparatului prefațator

II. 1. Rolul consacrat al paratextului

II. 2. Prefața operei traduse, instrument de critică traductivă

II. 3. Cercetări traductologice având ca obiect discursurile meta-traductive

II. 4. Retorica paratextuală a traducătorilor români de secol XIX. Raportare la alte literaturi și la prezent

Capitolul III – Contribuții la istoria traducerii în limba română. Tendințe, traducători, reflecții

III. 1. Contextul extra-lingvistic. Cadrul istoric, politic și editorial în care se desfășoară activitatea de traducere

III. 1. 1. Circumstanțe istorice și factori de ordin evenimential

III. 1. 2. Situația învățământului

III. 1. 3. Influențe grecești și franceze pe teritoriul românesc

III. 1. 3. 1. Circulația cărților străine

III. 1. 3. 2. Influența grecească

III. 1. 3. 3. Influența franceză

III. 1. 4. Iluminismul și efectele sale (extra)lingvistice profunde

III. 2. Contextul lingvistic

III. 2. 1. La început, au fost traducerile. Despre limba vechilor traduceri în românește

III. 2. 1. 1 Teoria influențelor externe

III. 2. 1. 2. Limba vechilor traduceri bisericești – model de expresie și fundament al limbii române literare în secolul al XIX-lea

III. 2. 2. Tranziția de la alfabetul chirilic la cel latin

III. 2. 3. Conflictul ortografic

III. 2. 4. Chestiunea neologismelor

III. 2. 5. Crearea normei supradialectale și supremația variantei literare muntenești

III. 3. Presa – promotor al traducerilor

III. 3. 1. Repere ale presei românești din perspectivă traductivă

III. 3. 2. Periodice/foi românești *versus* cărți în limba română

III. 3. 3. Periodicele românești și educația prin traduceri (a publicului, a scriitorilor)

III. 3. 4. Presa și relația cu cititorii

III. 3. 5. Ce își propun *versus* ce reușesc să întreprindă conducătorii foilor românești

Capitolul IV – Critica procesului de traducere și a rezultatelor acestuia

IV. 1. Despre lauda și critica traducerilor (și) în secolul al XIX-lea

IV. 1. 1. Ce înseamnă o traducere bună? Criterii, perspective, verdicte

IV. 1. 2. Ce înseamnă să fii un traducător bun?

IV. 1. 2. 1. Invizibil, dar totuși prezent

IV. 1. 2. 2. Un artist desăvârșit, dar totuși temperat

IV. 1. 2. 3. Un profesionist

IV. 2. Terminologie, etică și deontologie traductivă în secolul al XIX-lea

IV. 2. 1. Sancționarea greșelilor de traducere și de terminologie traductivă

IV. 2. 2. Forme de denunțare a nerespectării proprietății intelectuale literare

IV. 2. 3. Revizuirea traducerii sau retraducere?

IV. 3. Traducere slobodă (necredincioasă) *versus* traducere robească (necredincioasă)

IV. 3.1. Fidelitate față de original. Traducerile biblice și literalismul ca unică opțiune traductivă

IV. 3. 2. Fidelitate față de receptorul traducerii

IV. 3. 2. 1. Traducerile manuscrise

IV. 3. 2. 2. Traducerea de texte religioase

IV. 3. 2. 3. Traducerea de poezie – un caz aparte de infidelitate

IV. 3. 3. Fidelități și infidelități traductive în proza nonbiblică și nonlirică

Concluzii

Anexe

- Anexa 1 – Fragmente
- Anexa 2 – Alexandru Donici, Constantin Negruzzi, [Prefață], *Satire și alte poetice compuneri de Prințul Antioh Cantemir*. Iași: La Cantora Foiei Sătești, 1844
- Anexa 3 – Oprea Demetrescu, „Prefață”, *Floarea darurilor, modificată și retipărită de ~*. București: Tipografia Oprea Demetrescu, 1864, f.n.p.
- Anexa 4 – Augustus Treboniu Laurian, „Advertimentu din partea Traductoriului”, *Manual de filosofie și de literatură filosofică de W. Traug. Krug. Tradussu după a treia editiune de ~, Tomu I*. București: Cu tipariulu Collegiului Național, 1847, p. III-IV
- Anexa 5 – Fragment din G. J. Munteanu, „Prefacia”, Caiu Suetoniu Trancuillu, *Viața a XII imperatori. Traducere din Latină în limbă Rumanesca, ilustrată cu notiție de ~*. Brașov: Tipăritu cu spesele Domnului Premiatoru la Römer și Kamner, 1867, p. III-XII
- Anexa 6 – Titu Maiorescu, „Prefața traducătorului la ediția a doua”, Arthur Schopenhauer, *Aforisme asupra înțelepciunii în viață. Ediția a treia, revăzută*. București: Editura Librăriei Socecu & Comp., 1891, p. V-IX
- Anexa 7 – Alexandru Crețescu, „Prefață”, *Eventurile lui Telemacu, fiiulu lui Ulise, urmate de Eventurile lui Aristonou, traduse dupe Fenelon de A. I. Crețescu*. București: A. Daniilopolu, libreru-editoriu, 1852, f.n.p.
- Anexa 8 – Ioan D. Caragiani, „Către cetitori”, Omer, *Odiseea și Batrachomyomachia. Traducere in proză de ~*. Jassy: Tipo-litografia H. Goldner, 1876, p. III-IV

Anexa 9 – Michel Kogalnitcan [Mihail Kogălniceanu], *Scrisoarea XLVI*, le 21 mai-2 juin, [1838] [19--], p. 105-106

Bibliografie

A. Bibliografie critică (surse secundare)

- Istoria traducerii generale
- Istoria traducerii în limba română
- Cercetări în istorie și istoriografie
- Teze de doctorat
- Dicționare, enciclopedii, antologii, repertorii (bibliografii)

B. Bibliografie corpus (surse primare)

- Traduceri și discursuri meta-traductive (prefață, avant-propos, cuvânt introductiv, postfață, dedicație, precuvântare...) din secolul al XIX-lea și nu numai
- Articole, studii, cercetări din secolul al XIX-lea
- Resurse digitale (biblioteci, platforme, baze de date)

Index

Cuvinte cheie: discurs meta-traductiv, discursul traducătorului în secolul al XIX-lea, discurs traductiv, istoria traducerii, istoria traducerii în limba română, paratext, proto-traductologie, teorii de traducere, traducere în limba română, traductologie

Justificarea alegerii temei de cercetare

Importanța istoriei traducerii și a traducerilor a fost deja semnalată de numeroși traductologi și istorici ai traducerii. În plan didactic, în cadrul programelor de formare profesională a traducătorilor (Delisle, 1997); în traductologie, prin faptul că asigură o „excelentă cale de acces la disciplin[a]” traductologiei, dar și un instrument critic complex al modalităților de traducere din epoci anterioare, un prim pas în elaborarea unor abordări viitoare superioare (Lambert, 2010). În absența dimensiunii sale istorice, fundamentul cercetărilor traductologice ar fi incomplet (Bassnett, 2000) și, prin urmare, constituirea unei istorii a traducerii ar trebui să constituie prima sarcină a unei „teorii *moderne* a traducerii” (Berman, [1984] 1995, cursivele nu ne aparțin). Mai mult decât atât, reconstituirea unei prototraductologii/ pretraductologii presupune a parcurge din nou istoria lumii, istoria civilizațiilor, de data aceasta prin intermediul traducerii (Van Hoof, 1991). Familiarizarea cu modelele traductive ale trecutului și cunoașterea reflecțiilor asupra traducerii din cele mai vechi timpuri joacă un rol esențial în evaluarea și chiar modelarea teoriilor de traducere actuale.

Caracterul pluri-/inter-/trans-disciplinar al traductologiei reiese din împletirea de cunoștințe, teorii și concepte aparținând unor domenii adiacente și conduce la rezultate științifice care oferă o perspectivă complexă asupra traducerii și traducerilor. Așadar, reconsiderarea anumitor direcții deja bătute și reancorarea în macrostructuri recent instaurate sau definite se impun cu scopul de a pune în lumină conexiuni și cauzalități extinse, ample, mult mai satisfăcătoare în raport cu rezultatele cercetărilor izola(ți)oniste.

Discursul traducătorului român din secolul al XIX-lea (prefață/predoslovie, cuvânt înainte, precuvântare, dedicație, către cititori, prolog, postfață ș.a.m.d.), unicul spațiu în care tălmăcitorului îi este permis să-și expună convingerile și să-și justifice alegerile, a suscitât interesul unor cercetători precum Badea ([2013] 2015), Dimitriu (2009), Gafton (2001, 2005, 2012), Vasilescu (2001).

Scopul cercetării

Această cercetare este o continuare firească a cercetării începute în cadrul lucrării de finalizare a studiilor masterale intitulată *Le discours traductologique in statu nascendi dans les préfaces des traducteurs roumains de français-source au XIXème siècle* (2012). Bogăția informațiilor demne de valorificat istoric și istoriografic, traductiv și traductologic cuprinse în aparent banalul aparat paratextual ne-a motivat în a relua această direcție care a înregistrat în răstimpul scurs rezultate valoroase ca urmare a unor cercetări întreprinse pe plan național și internațional.

În acest context, **scopul** acestei cercetări a fost *de a întări ideea că paratextul, discurs liminar, de escortă, care însoțește textul țintă (TT), prezintă o incontestabilă valoare de document istoric și că, din perspectivă traductologică, acesta dezvăluie teoriile de traducere vehiculate în perioada 1801-1900.*

Principalul **obiectiv** pe care l-am urmărit în teza de față a fost să dovedim *existența unei forme incipiente de traductologie (proto- / pre- traductologie) în spațiul românesc, luând ca perioadă de referință secolul al XIX-lea.* Astfel, primele paradigme traductive românești au putut fi identificate prin consultarea meta-textelor care însoțesc traduceri în limba română din cele mai vechi timpuri și prin prisma recenziilor contemporani traducătorilor. Un **obiectiv** secundar, însă nu mai puțin important, a constat în *a arăta rolul presei în desfășurarea și înflorirea activității de traducere în limba română din perioada de referință.* Presa românească, înfiripată cu mare dificultate în 1829 de către cărturari de seamă ai vremii (Ion Eliade Rădulescu în Muntenia, Gheorghe Asachi în Moldova), a mobilizat și a impulsionat spirite creatoare care s-au manifestat în paginile foilor, revistelor sau gazetelor fie prin opere originale, fie prin traduceri din autori străini. Nu în puține cazuri, întemeietorii primelor forme gazetărești au contribuit decisiv, prin critica adusă strategiilor de traducere, limbii folosite de traducătorii români, și rezultatelor procesului de traducere în ansamblul său, la ameliorarea calității traducerilor în limba română din secolul al XIX-lea.

Multitudinea de comportamente traductive desprinse din paratextele circumscrise perioadei 1801-1900 ne-a permis atingerea unei **finalități multiple**: pe de-o parte, să evidențiem importanța istoriei traducerii în limbă națională și, pe de altă parte, să punem în lumină rolul traducerii și a traductorilor săi asupra unor deziderate colective din secolul al XIX-lea românesc:

clădirea, unificarea și rafinarea limbii române; extinderea orizontului de cultură a publicului receptor; racordarea la noile realități europene și susținerea efortului colectiv de emancipare națională.

Metodologia cercetării

În ceea ce privește metodologia abordată, am recurs deopotrivă la metode cantitative, dată fiind varietatea discursurilor traductive și meta-traductive care au alcătuit corpusul, cât și calitative, de natură documentară, prin selectarea și analizarea primelor încercări de conceptualizare în limba română a traducerii care au constituit obiectul prezentei cercetări. Pe parcursul întregii teze, metodele de cercetare aplicate au fost cele caracteristice studiilor consacrate unui fenomen anume, precis delimitat cronologic, supus interpretării în urma consultării documentelor circumscrise intervalului de timp avut în vedere și în corelație cu micro- și macro-contextul în care acesta se produce: metoda descriptivă, metoda retrospectivă și metoda documentară.

De asemenea, am considerat că aplicarea unei metodologii universale, a unor canoane și a exigențe traductologice actuale, într-o cheie diacronică, ar fi fost injustă, date fiind polifonia aparatului paratextual, pluralitatea curenților literare la care aderă traducătorii români ai secolului al XIX-lea, eterogenitatea textelor traduse și varietatea domeniilor din care provin tălmăcitorii români. Ca atare, examinarea aparatului paratextual a fost realizată din perspectivă sincronă traducătorilor și cărturarilor vremii, iar încercările de conceptualizare a traducerii în limba română au fost apreciate în lumina funcției pe care traducerea o îndeplinește în cadrul mișcărilor cu mize sociale, culturale și ideologice din această perioadă. Perspectiva istorică a demersului nostru a justificat valorificarea unor comportamente traductive dintre cele mai variate, fără să excludă discursurile traducătorilor diletanți, mai puțin prolifici în câmpul literar, pe care istoria nu i-a reținut dar care dau măsura timpului lor (Lanson, 1974) și sunt indispensabili în determinarea evoluției în timp a concepției despre traducere. Astfel, am optat pentru o „emancipare a privirii” aruncate asupra literaturii vechi originale și traduse (Negrici, 2004) ca modalitate de a descoperi semnificații noi, mai complexe, ignorate ori nepercepute de metodele și abordările tradiționale consacrate (Negrici, 2014).

Sub aspect terminologic, am pornit de la bine-cunoscuta definiție avansată de Gérard Genette (1982) a noțiunii de *paratext* care înglobează elemente care gravitează în jurul textului (în cazul nostru, al traducerii) propriu-zis și care îl prelungesc fără a fi textul în sine. Dintre acestea, ne-am oprit asupra celor situate în interiorul cărții, numite *peritexte* (prefață, cuvânt înainte, introducere/introducere, postfață, către cititori, precuvântare etc.), emanații ale traducătorilor ori a unei terțe persoane, ca de pildă editorul, un coleg de breaslă, un critic, ș.a. În cuprinsul prezentei cercetări, sintagmele „discurs sau aparat prefațator”, „discurs meta-traductiv produs de traducător”, „discurs introductiv” au avut un caracter interșanjabil. Cu toate acestea, folosite în tandem, sintagmele „discurs traductiv” și „discurs metatraductiv” au avut rolul de a sugera cele două tipuri de emițători: în primul caz, traducătorii; în cel de-al doilea, critici, scriitori(-traducători) contemporani cu traducătorul sau personalități ai culturii românești din veacul al XIX-lea care apreciază, favorabil sau defavorabil, rezultatul procesului de traducere.

Prezentarea corpusului de analiză

Această cercetare este o sinteză a peisajului pre-traductologic românesc, creionat pe baza a două tipuri de texte: a) discursuri care acompaniază traducerile în limba română publicate în intervalul 1801-1900, și b) alte tipuri de documente ce se înscriu în aceeași perioadă: cronici, critici, programe-manifest, crezuri personale, studii, articole și fragmente de corespondență. Din multitudinea de surse primare consultate, au fost reținute doar textele care au răspuns celor trei criterii luate în calcul: criteriul cronologic (intervalul 1801-1900), criteriul pertinentei și al relevanței în raport cu tema cercetării (să cuprindă reflecții asupra traducerii), precum și criteriul limbilor de lucru – LS orice limbă, în afară de română, respectiv LȚ (exclusiv limba română).

Majoritatea meta-discursurilor traductive examinate și, ulterior, citate, au putut fi identificate apelând la documente bibliografice valoroase, dintre care menționăm *Bibliografia analitică a limbii române literare (1780-1866)* [BALRL] (1972), *Bibliografia literară română* [BLR] (1932), *Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice (1859-1918)* [BRLRLSP] (1980-1985), *Repertoriul traducătorilor români de limbă franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). Studii de istorie a traducerii (I)* [RTR I] și *Repertoriul traducerilor românești de limbă franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). Studii de istorie a traducerii (II)* [RTR II] (2006). În plus, dată fiind vechimea

documentelor cercetate, consultarea unora din textele prefațatoare, din studiile și articolele aparținând aceluiași interval de timp a fost posibilă datorită mijloacelor moderne de digitalizare (resurse electronice).

Structura tezei

Teza de față prezintă următoarea structură: patru capitole, concluzii, anexele la care am făcut trimitere pe parcurs, bibliografia consultată și, la final, un index de nume.

Capitolul 0 sau **Introducere** comportă cinci secțiuni prin care am dorit să sintetizăm principalele întrebări cu care cercetătorul pornește la drum: Cine? și Ce? (*Corpus*), De ce? (*Argument*), Cum? (*Considerații metodologice, Precizări terminologice*), precum și planul conceput în vederea atingerii obiectivelor (*Structura tezei*). De asemenea, am inclus o listă a noțiunilor și conceptelor cu care am operat pe parcursul întregii teze, survolând accepțiunile în uz la ora actuală și justificându-ne alegerea în detrimentul celorlalte.

Capitolul I, intitulat „De la discursul traductiv la discursul meta-traductiv. Precizări terminologice specifice domeniului istoria traducerii”, a debutat cu distincția dintre două noțiuni cheie: *Istoria*, marcată de singularitate, absolut și imuabil în timp și spațiu și *istorie* (cu pluralul „istorii”), care desemnează o reconstituire/reconstrucție, variabilă, obiectivată și nu obiectivă. Istoria traducerii ca proces și ca rezultat este parte integrantă din istoria literară, ambele înscriindu-se în istoria generală a unei culturi, marcă a unui popor. Constituirea unei istorii a traducerii și a traducerilor presupune cunoașterea *a priori* a dimensiunii diacronice și se poate elabora doar prin evocarea principalelor momente din evoluția activității de traducere, ce vor servi drept jaloane în trasarea unei istorii coerente, structurate și sistematice. Pentru a examina evoluția teoriilor traductive de la începuturi și până la constituirea lor în paradigme se impune o perspectivă interdisciplinară (Ladmiral, 1979; D’hulst, 1995), în care interferențele diferitelor discipline asigură definirea corectă și completă a „interdisciplinei” numite traductologie. Analiza prototraductologiei românești implică o fază premergătoare conceptualizării și anume conștientizarea procesului de traducere și înțelegerea potențialului traducerii (D’hulst, Gambier, 2018). Actualmente, istoria teoriei traducerii este scrisă sub mai multe forme, discursurile traductologice fiind de factură normativă sau prescriptivă; descriptivă; științifică sau inductivă; și productivă (Ladmiral, 2010). În timp ce pe plan istoriografic internațional, paleta instrumentelor

de cercetare este variată (dicționare, enciclopedii, atlase, istorii), în România cercetările în domeniu se împart în studii de istorie a limbii și literaturii române și studii dedicate traducerilor în limba română, neînregistrându-se până la ora actuală decât tentative izolate de reconstituire a istoriei traducerii și a traducerilor în spațiul românesc (Centrul de cercetare ISTTRAROM-Translationes – *RTR I* și *RTR II*, 2006; proiectul ITRL, *O istorie a traducerilor în limba română – secolele XVI-XX*).

Capitolul II a fost dedicat noțiunii consacrate de Gérard Genette (1982), mai exact „Plurivalența aparatului prefațator”. În singurul spațiu de interacțiune dintre traducător și cititor, traducătorul își face auzită vocea și antrenează cititorul într-o experiență de lectură prefabricată, îl orientează indicându-i un mod de receptare/interpretare anume. Lipsită așadar de obiectivitate în raport cu cititorul care parcurge și această parte a cărții („cititor ideal” – Corti, [1976], 2000; „cititor model” – Eco, [1979] 1991 sau „cititor atotștiutor”, „arhilector” – Riffaterre, 1971), prefața constituie pentru istoricul traducerii un instrument de critică a traducerii și o sursă prețioasă de documentare, indiferent de funcția pe care o îndeplinește în cultura țintă: explicativă, normativă/prescriptivă sau informativă/descriptivă (Dimitriu, 2009).

Interesul crescând al traductologilor pentru aceste meta-discursuri este tot mai clar după anul 2000, odată cu publicarea antologiilor de prefețe și a studiilor dedicate, pe care le-am trecut succint în revistă (*El discurso sobre la traducción en la España del siglo XVIII. Estudio y antología*, 2004; *Recueil de préfaces de traducteurs de romans anglais, 1721-1828*, 2006; *French Translators, 1600-1800: An Online Anthology of Prefaces and Criticism; An Anthology of Chinese Discourse on Translation*, 2014-2016 ș.a.). Până în prezent, cercetările în domeniul traductologie, sub-domeniul istoria traductologiei și a traducerii/traducerilor, axate pe meta-discursul traductiv, au vizat aspecte precum fațetele prefețelor care însoțesc traducerile și modul în care traducătorii se servesc de acestea (Hermans, 2007), normele de traducere predominante într-o anumită cultură la un moment dat în timp (Norberg, 2012) sau rolul paratextului în receptarea textului de către publicul țintă (Haroon, 2017).

Pe plan național, valoarea de sursă documentară a prefețelor în cadrul cercetărilor traductologice este susținută, printre alții, de Badea (semnalarea unei pre-traductologii românești prin exploatarea elementelor paratextuale care însoțesc traducerile din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea), Vasilescu (revelarea multitudinii de informații care se desprind din predoslovii – prefețe care introduc traduceri de scrieri religioase) și Dimitriu (utilitatea prefețelor în critica traducerilor

dar și în inițierea în traductologie). În cadrul studiilor lingvistice și filologice ale unor ediții critice au fost integrate și preocupări legate de traduceri bisericești vechi (Coștaș, 2011; Gafton, 2012; Mîrșanu, 2012; Chirilă, 2016; Chivu, 2018).

Valoroase pentru reconstituirea orizontului de lectură, de creație și de cutumă culturală în accepție mai largă, prefețele, insuficient exploatate istoric, încifrează metodologii, ideologii, și strategii de traducere și concepții vizavi de transpunerea de opere străine în limba română. Prin inventarierea termenilor uzitați din cele mai vechi timpuri și până în cursul secolului al XIX-lea („a așeza”, „a preface”, „a comunica”, „a primeni”, „a scoate”, „a tălmăci”, „a înturna”, „a face tergimea”, „a intraduce”, „a alcătui”, „a povesti”, „a întoarce”) pentru a desemna actul de traducere am dorit să arătăm nuanțele modului de percepție a acestei activități.

Discursurile prefațatoare atașate traducerilor din intervalul de timp 1801-1900 sunt presărate cu artificii retorice menite să contracareze eventualele atacuri ostile privitoare la rezultatele muncii lor: accese de (falsă) modestie și apeluri repetate la clemența cititorului ori a binefăcătorului traducerii, lamentații pe fondul sărăciei vocabularului de la acea vreme și al lipsei de unitate lingvistică, justificări de diverse fakturi. În această perioadă, prefețele împrumută pe alocuri din caracteristicile unui articol de ziar prin susținerea unor puncte de vedere individuale sau de clasă, devin veritabile pledoarii pentru cauze politice, ideologice sau naționale, se transformă în expuneri ample întinse pe zeci de pagini care militează pentru schimbări întru binele neamului.

În **Capitolul III** – „Contribuții la istoria traducerii în limba română. Tendințe, traducători, reflecții” ne-am concentrat asupra:

- factorilor care au orientat evoluția limbii române literare (aportul traducerilor de texte religioase și al limbii bisericești vechi la crearea limbii literare române, conflictul ortografic, tranziția neuniformă la alfabetul latin, influențele grecești și franceze care influențează cultura română din secolul al XIX-lea, chestiunea neologismelor ș.a.m.d.) și

- unor aspecte importante precum percepția despre traduceri, modul de receptare a operelor traduse prin mijloace de informare (presa) sau de divertisment (teatrul) accesibile tuturor, spațiul alocat traducerilor, funcția cu care este investită activitatea de traducere (de cizelare a talentelor literare autohtone) și rolul traducerilor ca produse ale acestei activități (traducerile-exercițiu).

Ultima parte a acestui capitol a acordat o atenție deosebită revistelor (declarat) literare în ale căror articole-program oficiale se regăsea componenta referitoare la traduceri, criteriu necesar

pentru a fi incluse în prezentarea cronologică pentru care am optat. Veritabile „puncte de cristalizare ideologică” (Cornea, în RLR19-2, 9), creatoare și modelatoare de opinie publică, foile, revistele și gazetele românești din secolul al XIX-lea au contribuit decisiv la pregătirea societății românești pentru primirea ideilor noi, civilizatoare. Unul din instrumentele prin care publicistica din această perioadă a sprijinit prelucrarea limbii (Asachi, 1860), răspândirea științelor și a cunoștințelor în rândul maselor („Gazeta de Transilvania”, 1838), „descoperirea vistierii din literatura altor popoare” (Barițiu, 1838) au fost traduceri în limba română. De la înființarea presei și până la finalul veacului al XIX-lea, un spațiu mai amplu sau mai restrâns va fi alocat secțiunii de traduceri, recenziilor de traduceri sau pseudo manifestelor traductive în care sunt expuse bune practici pentru traducători, indicații normative și prescriptive în transpunerea de opere străine în limba română și chiar rolul traducerii în dezvoltarea și îmbogățirea limbii.

Presa devine nu doar arena manifestărilor de opinie și al convingerilor unei personalități puternice centrale (Măiorescu – *Convorbiri literare*, Rădulescu – *Curier de ambe sexe*, Dobrogeanu-Gherea – *Contemporanul*) ci și un spațiu de educare a publicului și de formare și perfecționare a scriitorilor(-traducători). Influența unor personalități și cărturari ai vremii s-a resimțit în inițiativele de ameliorare a calității reprezentațiilor de pe scena teatrului național (Kogălniceanu, *Înștiințare teatrală*, „Albina românească”, 1840), în elaborarea unei gramatici românești (I. H. Rădulescu, „Prefață” la *Gramatică românească*, 1828), în eforturile de culturalizare a publicului prin traduceri din capodoperele străine (I. H. Rădulescu, *Început de bibliotecă universală*, 1846). Activitatea de traducere întâlnită în periodice nu se supune însă unei organizări anume, se traduce fragmentar (uneori, numai un cânt, un capitol, o scenă, o strofă din întregul operei) și sub semnul arbitrarului. La baza acestui fenomen stau rațiuni obiective precum disponibilitatea operelor în original, politica publicației în cauză (orientată spre a-și educa sau distra cititorii), cunoașterea selectivă a anumitor limbi de lucru ș.a.m.d. Nu de puține ori, traduceri apar ca substitute pentru „compuneri originale” (Kogălniceanu, *Introducere* la „Dacia literară”, 1840), absente ori insuficient de valoroase pentru a fi date la tipar.

Capitolul IV, cel din urmă, a abordat „Critica procesului de traducere și a rezultatelor acestuia”. Prin aducerea în prim-plan a unei dezbateri cu puternice rădăcini în istoria traducerii universale și pe care cercetătorii prezentului continuă să o reia, am evidențiat două maniere de a traduce practicate în perioada cuprinsă între 1801 și 1900 în spațiul românesc: traducere slobodă/liberă sau robească/credincioasă. Pe baza paratextelor vremii și apelând și la alte tipuri de

documente (articole, studii, corespondență privată/oficială), am putut deduce că binarismul consacrat prin tradiție *traducere fidelă* versus *traducere infidelă* este cu atât mai puțin fezabil ori rentabil atunci când perioada luată în calcul este frământatul secol al XIX-lea. A denunța infidelitatea în traducere înseamnă a ignora o pluralitate de parametri cheie: contextul în care traducerea ca proces se desfășoară și traducerea ca produs finit este elaborată; gradul de dezvoltare a LT și a CT; nivelul spiritual al receptorului; valoarea textelor sursă ș.a. Loialitatea vizavi de textul și autorul tradus este, în mod excepțional și aproape surprinzător, abandonată treptat începând chiar cu unii traducătorii români de texte bisericești din secolul al XVII-lea care pun înțelegerea textului de către cititor mai presus de strictețea literalității.

În secolul al XIX-lea, avem de-a face cu o fidelitate aparte, fasonată și aproape impusă de circumstanțe lingvistice și extralingvistice, de micro- și macro- contexte. Puse în slujba unor obiective colective grandioase precum emanciparea națională, renașterea morală a societății românești, unificarea și revitalizarea limbii, facilitarea accesului la cunoaștere prin introducerea de concepte și noțiuni noi, traduceriile au fost menite să răspundă unor necesități imediate, cu mize extralingvistice/extraliterare majore.

Concluzia

Considerăm că **scopul** acestei cercetări a fost atins și că am reușit să arătăm că discursul traductiv și meta-traductiv care precede ori urmează traducerii propriu-zise constituie un tip de document valoros în alcătuirea unei istorii a traducerii și a traducerilor în limba română. **Principalul obiectiv** vizat, dovedirea existenței unei proto-traductologii românești, a fost îndeplinit iar rezultatele obținute pot fi integrate, la o dată ulterioară, în ceea ce va reprezenta temelia unei istorii a traducerii în spațiul autohton. Prin reperarea, examinarea, selectarea și interpretarea meta-textelor circumscrise secolului al XIX-lea, am arătat nu doar existența acestora, ci și preocupările traducătorilor români, varietatea și complexitatea aspectelor dezbătute de către aceștia, precum și mizele ce se prefigurează dincolo de transpunerea operelor străine în limba română. Păstrând perspectiva istorică a traducerii, atingerea **obiectivului secundar** pe care l-am avut în vedere a completat cadrul în care evoluează traducerile în perioada de timp 1801-1900. Mai precis, am ținut să prezentăm modul în care avântul și dezideratele conducătorilor de gazete, foi și reviste, ale celor care au pus bazele presei românești, precum și constrângerile și greutățile

cu care s-au confruntat, au marcat progresul activității de traducere din provinciile românești și au modelat gusturi, tendințe, au impulsionat chestiuni lingvistice.

Discursul traducătorului, doar aparent subordonat traducerii, se instituie ca un gen meta-literar, cu autonomie proprie. De cele mai multe ori, textul tradus servește drept pretext (și nu invers!) pentru a pleda pe o multitudine de fronturi: pentru dezvăluirea și expunerea unui crez traductiv – manifest personal impregnat de convingeri în contradicție cu alte curente de opinie, replică dată în contextul unor răfuieli private duse și în alte spații editoriale (jurnale, reviste, corespondență); pentru denunțarea unor tare societale pe care traducerea se cuvine a le îndrepta prin mesajul vehiculat; pentru (re)aducerea în prim plan a unor modele universale ale căror virtuți morale, estetice, literare sunt demne de a jalona procesul de redeșteptare spirituală a neamului românesc; pentru recunoașterea, prin alegerea originalelor și a autorilor acestora, supremației lingvistice și culturale a limbii sursă.

Elaborarea acestei teze de doctorat a condus la și a prilejuit conturarea unor direcții de cercetare viitoare, precum:

- aparatul prefațator și glosator al traducerilor manuscrise pentru identificarea mini-tratatelor de traducere (secolele XVIII-XIX);
- discursurile meta-traductive epistolare (corespondența particulară sau oficială dintre traducători sau dintre aceștia și publicația/instituția căreia îi erau adresate propunerile de traduceri spre a fi publicate);
- traducerile colective, interesante de examinat din mai multe puncte de vedere: prezența și (diz)armonia îmbinării mai multor voci traductive, absența unei metodologii unitare, raționamentul unor colaborări de acest tip etc.;
- retraducerile, traducerile succesive, fie elaborate sub presiunea unei versiuni existente (superioare sau nu), fie încărcate de tensiunea exercitată de traducătorul interesat să-și măsoare propriul progres artistic.

Prezenta contribuție se dorește a fi una din verigile de mijloc dintr-o înlănțuire de rezultate la al cărei capăt cercetătorii viitorului vor dispune de întregul set de date necesare pentru a elabora nu o istorie, ci *Istoria* traducerii și a traducerilor în limba română, cu toate fațetele, perioadele, crizele, provocările, izbânzile, eșecurile și punctele de cotitură care vor fi marcat-o până la acel

moment. Rodul investigației istorice este o piesă dintr-un mozaic în lucru, cu sarcini împărțite pe multiple șantiere paralele/simultane.

Bibliografie selectivă

***. *Palia de la Orăștie*, Vol. I, text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu și Alexandru Gafton. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005

BASSNETT, Susan. *Translation studies*, Revised edition. London / New York: Routledge, 2000

BERMAN, Antoine. *L'épreuve de l'étranger. Culture et traduction dans l'Allemagne romantique*, collection « Tel ». Paris : Gallimard, [1984] 1995

CHIVU, Gheorghe, „Scrisul religios și unitatea limbii române”, în *Limba Română (Chișinău)*, XXVIII (5-6), Secțiunea Dimensiuni ale permanenței românești, 2018, p. 7-19

CHIRILĂ, Adina, GAFTON, Alexandru, „Dinamica traducerilor biblice în raport cu ambiguitatea contextuală a termenilor. Studiu de caz: Levitic, 11, 22, în *Analele Științifice ale Universității «Ovidius» Constanța*, Seria Filologie, Tom XXVII, nr. 2, 2016, p. 169-178

D'HULST, Lieven, „Pour une historiographie des théories de la traduction : questions de méthode”, in *TTR : Traduction, Terminologie, Rédaction*, vol. 8, no 1, 1995, p. 13-33

D'HULST, Lieven, GAMBIER, Yves (eds.). *A History of Modern Translation Knowledge. Sources, Concepts, Effects (Benjamins Translation Library, Vol. 142)*. Amsterdam: John Benjamins, 2018

DELISLE, Jean, „Réflexions sur l'historiographie de la traduction et ses exigences scientifiques”, in *Équivalences*, 26e année-n°2; 27e année-n°1, 1997, p. 21-44. URL https://www.persee.fr/doc/equiv_0751-9532_1997_num_26_2_1203

DIMITRIU, Rodica, „Translators' prefaces as documentary sources for translation studies”, in *Perspectives: Studies in Translatology*, Vol. 17, No 3, 2009, p. 193-206

GAFTON, Alexandru. *De la traducere la norma literară. Contribuția traducerii textului biblic la constituirea vechii norme literare*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012

GAFTON, Alexandru. *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2001

GENETTE, Gérard. *Palimpsestes. La littérature au second degré*. Paris: Éditions du Seuil, 1982

- HAROON, Haslina, „The translator’s preface as a paratextual device in Malay-English literary translations”, in *Translating & Interpreting*, Vol 9, No 2, 2017, p. 100-113
- HERMANS, Theo. *The Conference of the Tongues*. Manchester: St. Jerome Publishing, 2007
- LADMIRAL, Jean-René, „Sur le discours méta-traductif de la traductologie », in *Meta - Journal des traducteurs/Translators' Journal*, 55(1), 2010, p. 4–14. URL: <https://doi.org/10.7202/039597ar> (consultat la 10 ianuarie 2019)
- LADMIRAL, Jean-René. *Traduire : théorèmes pour la traduction*, Collection Tel. Paris : Payot, 1979
- LAMBERT, José, „Interview with José Lambert conducted by Gustavo Althoff & Lilian Fleuri”, in *Scientia Traductionis*, No 7, 2010, p. 207-234
- LUNGU-BADEA, Georgiana. *Idei și metaidei traductive românești (secolele al XVI-lea-al XXI-lea)*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Timișoara: Editura Universității de Vest, [2013] 2015
- NEGRICI, Eugen. *Emanciparea privirii. Despre binefacerea infidelității*. București: Editura Cartea Românească, 2014
- NORBERG, Ulf, „Literary translators’ comments on their translations in prefaces and afterwords: the case of contemporary Sweden”, in Anna Gil Bardaji, Pilar Orero & Sara Rovira Esteva (eds.), *Translation peripheries: paratextual elements in translation*, Bern, Peter Lang Publishing Group, 2012, p. 101-116
- VAN HOOFF, Henri. *Histoire de la traduction en Occident*, collection « Bibliothèque de linguistique ». Paris/Louvain-la-Neuve : Éditions Duculot, 1991
- VASILESCU, Mircea. „Iubite cetitoriule...”. *Lectură, public și comunicare în cultura română veche*. Pitești – București – Brașov – Cluj-Napoca: Editura Paralela 45, 2001